

УДК 376/6/09 (438) “ХХ”

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ УКРАЇНИ (1950 – 1960 РР.)

О.В.Околович

***Анотація.** У статті розкрито реорганізацію педагогічних вищих навчальних закладів, еволюцію змісту та компоненти професійної підготовки вчителів іноземних мов, нормативно-правову базу, яка стала основою реформування змісту педагогічної освіти упродовж 1950 – 1960 рр.*

***Ключові слова:** вчитель іноземної мови, педагогічний інститут, реформування, нормативно-правова база, зміст професійної підготовки, Україна.*

***Аннотация.** В статье раскрыты реорганизация педагогических вузов, эволюция содержания и компоненты профессиональной подготовки учителей иностранных языков, нормативно-правовую базу, которая стала основой реформирования содержания педагогического образования на протяжении 1950 - 1960 гг.*

***Ключевые слова:** учитель иностранного языка, педагогический институт, реформирования, нормативно-правовая база, содержание профессиональной подготовки, Украина.*

***Summary.** The article reveals the reorganization of the pedagogical higher schools, the evolution of the content and components professional foreign-language teacher training, regulatory and legal framework, which was a base for content reforming of the pedagogical education during the 1950 – 1960.*

***Key words:** foreign-language teacher, pedagogical institute, reforming, regulatory and legal framework, professional-training content, Ukraine.*

Постановка проблеми. Підготовки вчителів іноземних мов покликана створити сприятливі умови для врахування природних задатків та інтересів студентів, їх орієнтації на той чи інший вид професійної діяльності. Метою їх підготовки є забезпечення можливостей для рівного доступу студентської молоді до здобуття освітньої профільної та професійної підготовки, безперервної освіти впродовж усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Актуальним сьогодні є визначення стратегічних напрямів становлення та розвитку організаційно-змістових аспектів підготовки вчителів іноземних мов у педагогічних інститутах у різні історичні періоди. Особлива роль належить нормативно-правовій базі, професійним та особистісним установкам відповідно до вимог часу.

Аналіз останніх досліджень. Цінними для нашого дослідження є концептуальні підходи Б.Корндорф, А.Могінетті, О.Мисечко щодо проблеми теоретичної підготовки вчителів іноземних мов. Важливим є висновок В. Майбороди про те, що скорочення термінів підготовки вчителів іноземних мов були невиправданими. Дослідження А.Булди доводять, що на початок повоєнного відновлення системи професійної підготовки викладачів іноземних мов у змісті освіти мають позитивні сторони (нормалізація виконання навчальних планів у кількісному і тематичному відношенні, зменшення ідеологічної складової, виокремлення курсів педагогіки та історії педагогіки, зростання ролі самостійної роботи студентів, заохочення студентів до науково-дослідницької роботи). У 50-60-х рр. стан функціонування вищої школи, кількісні динаміку зміни студентів, мережу вищих навчальних закладів розглядали А.Боднар, В.Бранніцький, Г.Єфименко. Однак зміст професійної підготовки вчителів іноземних мов упродовж 1950 – 1960 рр. не знайшов належного висвітлення.

Мета статті – розкрити засади реорганізації учительських інститутів у педагогічні, еволюцію змісту та компоненти підготовки вчителів іноземних мов в Україні упродовж 1950 – 1960 рр.

Виклад основного матеріалу. У 1950 р. в Україні діяло чотири 4-річні педагогічні інститути іноземних мов (Дніпропетровськ, Київ, Одеса, Харків) та відділення іноземних мов у Вінниці, Києві, Ніжині у Білій Церкві та Житомирі. Підготовка вчителів іноземних мов проводилася в самостійних учительських інститутах іноземних мов (спочатку 2-річних, а потім – реорганізованих з 3-річним терміном навчання). В 4-х учительських інститутах (Ворошиловградський, Кіровоградський, Львівський, Сталінський) навчання тривало 2 роки [3]. У 1951 р. завдяки відкриттю нових інститутів та факультетів іноземних мов, студентами стали 1840 осіб замість 634 особи в 1947 р. [4, с. 17]. У цьому ж році на педагогічні були перетворені Луцький, Дрогобицький учительські інститути, а у 1952 р. закрито 5 учительських інститутів (Харківський, Київський, Одеський, Артемівський, Копотопський). У 1953 р. учительські інститути (Житомирський, Осипенківський, Ровенський, Ізмаїльський, Білоцерківський) стали педагогічними інститутами [1, с. 18]. До середини 50-х рр. реорганізовано у педагогічні інститути Кам'янець-Подільський, Глухівський, Бердичівський, Слоб'янський, Уманський учительські інститути. У 1955 р. прийом студентів до вчительських інститутів було повністю припинено. У зв'язку із розширенням можливостей підготовки фахівців вищої кваліфікації на 53% збільшився прийом студентів у вищі навчальні педагогічні заклади.

В організаційному плані ще на початку 50-х рр. ХХ ст. розпочалося будівництво мережі закладів лінгвістичної освіти, що уможливило виокремити професійно-фахове спрямування в оволодінні іноземними мовами і відділити його від загальноосвітнього та професійно спрямованого рівня вивчення іноземних мов. Вагомим ознак системи професійної підготовки вчителя іноземної мови в Україні набуває лише початок 60-х рр. ХХ ст.

Неабиякою проблемою залишалася і відмова молодих спеціалістів з іноземних мов працювати в школах. Деякі з них працювали впродовж недовгого часу [5, с. 177]. Іншим важливим питанням було припинення у 1955 р. роботи університетів з підготовки спеціалістів іноземних мов в Одесі та Харкові.

Загалом плани набору на спеціальність «англійська, німецька, французька, іспанська мови» відображали тенденцію до збільшення кількості підготовки спеціалістів з перспективою до 1955 р.: стабільними були цифри з прийому молоді на спеціальність «іспанська мова» та дотримування балансу за кількістю вчителів німецької мови. Міністерство освіти УРСР складає перспективний план розвитку шкільної мережі на 1949 – 1955 рр. і вводить загальну 10-річну середню освіту у містах і 7-річну – в сільських місцевостях, де катастрофічно не вистачає спеціалістів з іноземних мов (згідно з планом їх кількість мала становити 1200 осіб). Ця проблема розв'язувалася шляхом суміщення вчителями викладання різних предметів, особливо в сільській місцевості.

У 50-х рр. Міністерство освіти УРСР сподівалося на повне розв'язання проблеми нестачі вчителів іноземних мов. Затверджуються навчальні плани, які сприяють більш раціональному використанню кваліфікованих педагогічних кадрів. У 1951 р. складові підготовки студентів педагогічних інститутів і факультетів іноземних мов до педагогічної діяльності мали такі особливості:

а) зміст спеціальних предметів (рівень знань з лексикології, граматики, фонетики, історії мови, методики і практичний курс іноземної мови), постійне місце в якому зайняли курсові роботи: у 5-му семестрі – з методики, 7-му – з одного з розділів теоретичного курсу іноземної мови (за вибором) [6, с. 159]. Вивчення і віднесення методики іноземних мов до спеціальних дисциплін притаманне 1930 – 40 рр. XX ст.;

б) у 1951 р. у планах педагогічних інститутів знову з'явився курс з історії педагогіки як окремий предмет (76 год. лекції і 22 год. практичні заняття), злитий у попередньому плані (1946) р. з педагогікою в одну навчальну дисципліну.

в) важливе місце відводять педагогічній практиці, де студенти повинні ліквідувати прогалини в знанні свого предмету, під час навчання у педінституті; професійних педагогічних працівників як радянського вчителя та класного керівника; перевірки готовності до роботи в школі.

Протягом 1951/55 рр. надзвичайно важливу роль в освіті приділяють вивченню предметів з курсу діалектичного та історичного матеріалізму. Діалектичний метод вважається головним у науковому дослідженні, з огляду на потреби методологічного забезпечення функціонування тоталітарного режиму.

Говорячи про змістовий компонент системи професійної підготовки вчителів іноземних мов, варто відзначити першу половину 1950-х рр., зокрема статті Й. Сталіна «Відносно марксизму в мовознавстві» та «До деяких питань мовознавства», в яких критикувалися нові теорії про мову А.Марра «як грубе спотворення марксизму в галузі мовознавства». За вимогами навчання в педагогічних інститутах на факультетах іноземних мов всю роботу з лінгвістичних наук слід було проводити як навчальну, науково-дослідницьку та суспільну. Про це йшлося на шпальтах журналів «Иностранний язык в школе», «Известия АН СССР по отделению литературы и языка», статтях у наукових та центральних газетах. Акцентувалася ідеологічна спрямованість теорії, насамперед, проти «англо-американських імперіалістів у галузі мови», де вони намагаються виділити англійську мову серед інших мов світу як найбільш досконалу і зобов'язати народи світу до її вивчення.

Проте робочі програми з усіх мовознавчих наук передбачали 4 години вступних лекцій на вивчення творчих надбань Й.Сталіна. У першому півріччі 1950/51 н. р. згідно з наказом Міністра вищої освіти СРСР на всіх факультетах і курсах читався лекційний курс «Сталінське вчення про мову», було введено залік з цієї дисципліни для всіх аспірантів. У 1950 р. в Одеському ДПІМ було проведено методичну конференцію з доповідями «Сталінське вчення і основні питання методики викладання іноземних мов у педагогічному інституті іноземних мов», «Розвиток навичок усного і письмового мовлення на I та II курсах факультету німецької мови», «Методика практичних занять з граматики англійської мови» та інші.

Запровадження у практику викладання сталінського вчення про мову мало негативні наслідки, оскільки надмірне акцентування граматики, морфології й синтаксису, спричиняло ослаблення уваги до розвитку писемного й усного мовлення учнів та формувалася надмірна філологізація навчального процесу. Набуті знання з іноземної мови обов'язково мали формувати розуміння основних матеріалістичних законів розвитку природи і суспільства, давати змогу для порівняння різних значень слова, що мало довести історичну зумовленість мислення і мови. Виховне значення самого процесу навчання – забезпечувати свідомість й активність у засвоєнні мовних явищ і фактів, відповідно до формування у студентів діалектико-матеріалістичного погляду на мову.

У 1952/53 н. р. для забезпечення високої кваліфікації майбутніх учителів для роботи з учнями семирічних шкіл ставиться питання про доцільність подальшого існування дворічних відділень іноземних мов учительських інститутів при педагогічних інститутах Кіровоградського, Сталінського, Львівського, Ворошиловградського педінститутів. Не всі студенти володіють правильною вимовою та інтонацією, мають недостатній рівень перекладу з іноземних мов і рідною мовою. Наприклад, у Львівському педагогічному інституті зі 117 штатних одиниць лише 60 мали науковий ступінь та вчене звання, а на кафедрі іноземних мов серед 11 викладачів був лише 1 – кандидат наук, у Кіровоградському педагогічному інституті із 20 викладачів іноземних мов у 1953/54 н. р. жоден не мав наукового ступеня чи вченого звання. Як висновок: у 1953/54 н. р. набору на спец. «Іноземна мова» в деяких навчальних закладах не було, відбувся лише випуск II курсів. Розподіл випускників за призначенням відбувався в присутності представників відділів народної освіти відповідних областей за рознарядкою Міністерства освіти УРСР. Наприкінці 1953/54 н. р. чимало випускників Львівського державного педагогічного інституту отримали скерування в Узбекистан, а також у сільські школи та районні центри Львівської, Дрогобицької та Закарпатської областей.

Як результат, у першій половині 50-х рр. відбулося: реформування учительських інститутів іноземних мов у педагогічні, встановлювався 4-річний мінімальний термін підготовки вчителів іноземних мов (2 роки – на вивчення практики мови, а інші – теоретична фонетика, граматики, історія

мови, лексикологія – 3 – 4 роки навчання). У плані 1954/55 н. р. року з'явилися також нові факультативи, зокрема орфоепія (2-й семестр, 30 год.).

Вивчення джерельної бази дає підстави стверджувати, що значна увага приділялася аналітичному читанню, проводився лексико-граматичний аналіз оригінальних текстів французьких письменників (А.Стендаля, Г.Флобера, О.Бальзака, В.Гюго, Р.Ролана та ін.), у ході якого студенти прилучалися до багатства й різноманітності оригінальних текстів письменників.

У червні 1954 р. затверджено Міністерством вищої освіти СРСР новий навчальний план, який вміщував певні зміни для всіх циклів професійної підготовки вчителів іноземної мови:

– соціально-економічні дисципліни – скоротилася кількість годин з філософії у курсі марксизму-ленінізму (на 10 год. менше лекцій і 16 год. – семінарських);

– психолого-педагогічні дисципліни – знято 22 години з історії педагогіки, лабораторні з психології (17 год.); залишилися практичні заняття з педагогіки (49 год.), шкільної гігієни (12 год.); зовсім відсутні спецсемінари з педагогіки, психології та методики;

– педагогічна практика – III курс шість тижнів шкільної активної практики у 6-му семестрі; IV курс – 8 тижнів у 7-му семестрі та з'явилася додатково практика в піонерських таборах на II курсі три тижні у 4-му семестрі [1, с. 17 – 18].

– спеціальні дисципліни – на основну іноземну мову було виділено на 368 год. більше; факультативною була друга іноземна мова; вилучено курси української та російської літератури; курси з української та російської мови були перенесені з II курсу на I (з метою створення у студентів бази для практичного вивчення іноземної мови); з'явилися нові факультативи – орфоепія, постановка голосу, спецкурси з новітньої літератури країни, мова якої вивчається – 140 год. 6 – 7 семестри; курс методики навчального кіно - 1 семестр – 30 год., що широко обговорювалося на сторінках педагогічної преси.

Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 18 серпня 1956 р. «Про заходи по підвищенню якості підготовки вчителів загальноосвітніх шкіл» та наказу Міністерства освіти УРСР від 11 вересня 1956 року з метою підвищення якості підготовки вчителів 5 – 10 класів за двома спеціальностями у педагогічних інститутах була розпочата підготовка вчителів широкого профілю, а термін навчання продовжений до 5-ти років [4, с. 34].

У 1956/57 н. р. у Вінницькому, Житомирському, Запорізькому та інших інститутах розпочали підготовку вчителів за спеціальностями «українська мова і література, іноземна мова», «російська мова і література, іноземна мова». У педагогічних інститутах іноземних мов вводилася спеціалізація з двох іноземних мов «німецька мова, англійська мова», «французька мова, німецька мова», «англійська мова, українська мова і література», «французька мова, українська мова і література». Проте виникли певні об'єктивні труднощі: по-перше, багато студентів вільно володіли російською, а не українською мовою (студенти з Криму, Середньої Азії та Росії); по-друге, багато студентів не планували навчатися у вищих навчальних закладах 5 років; для них у 1956 – 57 н. р. було зроблено певні поступки: навчання проходило за старим навчальним планом, а для багатьох студентів отримання другої спеціальності «вчитель української мови й літератури» дало можливість працювати в сільських школах і мати повне педагогічне навантаження.

Попри названі труднощі, не було спеціалістів з другої мови, бракувало навчальних посібників, підручників тощо для планів з п'ятирічним навчанням. У зв'язку з цим у педагогічних інститутах іноземних мов постало питання про організацію і проведення серед викладачів інститутів певних заходів з метою поліпшення стану викладання іноземної мови.

У 1957/58 н. р. у Харківському ДППМ планувалося: зобов'язати викладачів іноземних мов спілкуватися у стінах закладу іноземною мовою; утворити 1 – 2 постійно діючі розмовні семінари при кожній кафедрі іноземних мов; проводити диспути з питань методики викладання та відповідних філологічних дисциплін; організувати обговорення тих класичних творів іноземною мовою, що планувалися для позааудиторного читання; скласти план перепідготовки викладачів іноземних мов при вищих навчальних закладах Москви та Києва [3, с. 122].

Виходячи зі змісту постанови про організацію шкіл-інтернатів та постанови рішень XX з'їзду ЦК КПРС, Рада Міністрів вважає своїм завданням забезпечити високий рівень володіння іноземною мовою протягом десятирічного перебування дитини у цьому закладі. З третього класу в школах-інтернатах планується ознайомлення дітей з іноземною мовою, насправді ж навчання іноземних мов починається з першого класу, оскільки вченими-новаторами, педагогами досліджено важливе освітнє, виховне та практичне значення вивчення іноземної мови з раннього віку.

Попри всі позитивні зрушення, в умовах тоталітарного режиму ідейний зміст викладання дисциплін був набагато важливішим, ніж науковий. Викладачі не могли використовувати досягнення зарубіжної науки. Нормою стало переслідування науковців, що недостатньо прославляли радянські

відкриття або мали точку зору, відмінну від прийнятої у вищих інстанціях.

Відбувалися неоднозначні та суперечливі процеси: з одного боку, увага до розвитку педагогічної освіти постійно зростала, робилися неодноразові спроби вдосконалити навчально-виховний процес; з іншого – здійснювалася жорстка централізація та ідеологізація вищих педагогічних навчальних закладів України. Вказівки партії обмежували ініціативу педагогічних інститутів, працівники перебували під постійним ідеологічним тиском. Освіта залишалася уніфікованою та орієнтованою на випуск великої кількості спеціалістів.

Починаючи з 1955/56 н. р., почався незначний приріст учнів. Реорганізація шкіл здійснювалася без належного забезпечення вчительськими кадрами, посібниками, підручниками, технічними засобами навчання. Загалом освітня діяльність будувалася на принципах унітарності, авторитаризму, ідеологізації. Та незважаючи на ці недоліки, загалом кількість учнівської молоді зростала, отож гостро постала проблема забезпечення шкіл педагогічними кадрами.

Певний позитивний вплив на національно-духовне відродження і культурний розвиток українського народу мав період так званої «хрущовської відлиги». Робилися спроби відродження рідної мови, відтворення правдивої історії, висувалися вимоги забезпечення свободи вільного духовного розвитку. Частково розширилися права України щодо вищої школи, однак такі зрушення тривали недовго, бо на початку 60-х рр. посилювався контроль комуністичної влади – почалися репресії, суди, арешти, переслідування інакодумців у всіх галузях життя.

У 1959 р. було прийнято закон про зміцнення зв'язку школи з життям, що зобов'язувало вищі навчальні заклади більше уваги звертати на підготовку вчителя іноземних мов у школі. 1958/59 н. р. був роком підготовки випускника факультету іноземних мов для практичної діяльності в школі. У виступі заступника міністра освіти УРСР О. Русько наголошувалося на незадовільному стані якості підготовки спеціалістів для школи: низькому рівні знань, недостатньому рівні знань усного мовлення. Було посилено роль університетів у професійній підготовці вчителів іноземних мов зі спеціальності «романо-германські мови й література». У зв'язку з цим від 10 травня 1960 р. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Міністерство освіти УРСР видали наказ «Про впорядкування справи підготовки вчителів для шкіл Української РСР в педагогічних інститутах, державних університетах та інших вузах республіки», за яким з 1-го вересня 1960р. Харківський педагогічний інститут іноземних мов об'єднався з Харківським державним університетом, а Одеський педагогічний інститут іноземних мов – Одеським державним університетом – з відкриттям у цих університетах факультетів іноземних мов. На початок 1960-х рр. усталилася структура професійної підготовки вчителів іноземних мов в Україні. Вона зберігалася протягом радянського періоду.

Отже, реорганізація учительських інститутів на педагогічні, реформування змісту професійної підготовки були зумовлені орієнтацією вищих педагогічних навчальних закладів на впровадження у навчальний процес ідейного змісту викладання дисциплін, який був набагато важливішим, ніж науковий. невідповідністю підготовки вчителів іноземної мови потребам держави, прийняттям нормативно-правової бази, яка стала основою реорганізації змісту педагогічної освіти.

Подальшого дослідження потребують вивчення змісту психолого-педагогічної підготовки вчителів іноземних мов на факультетах іноземних мов, організація навчального процесу у педагогічних університетах.

Література

1. Могинетти А. В. Методика обучения немецкому языку в III-IV классах / А. В. Могинетти. – М.: Учпедгиз, 1950. – 121 с.
2. Навчальні плани початкової семирічної і середньої школи УРСР, розроблені та затверджені МО УРСР на 1952 - 1953 н.р. // ЦДАВОВ України. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.1344. – 2 арк.
3. План підготовки учителів для семирічних і середніх шкіл УРСР на 1949 – 1950 рр. // ЦДАВОВ України. – Ф. 166. – Оп.15. – Спр. 575. – 12 арк.
4. Про хід підготовки викладачів іноземних мов для шкіл УРСР. Наказ № 533 від 22 липня 1952 р. // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1952. – № 15. – С. 17
5. Пананчин Ф.Г. Педагогическое образование в СССР: Важнейшие этапы истории и современное состояние / Г. Ф. Пананчин. – М.: Педагогика, 1975. – 224 с.
6. Рыт Е.М. Основы методики преподавания иностранных языков / Е. М. Рыт. – М.: Работник просвещения, 1950. – 404 с.